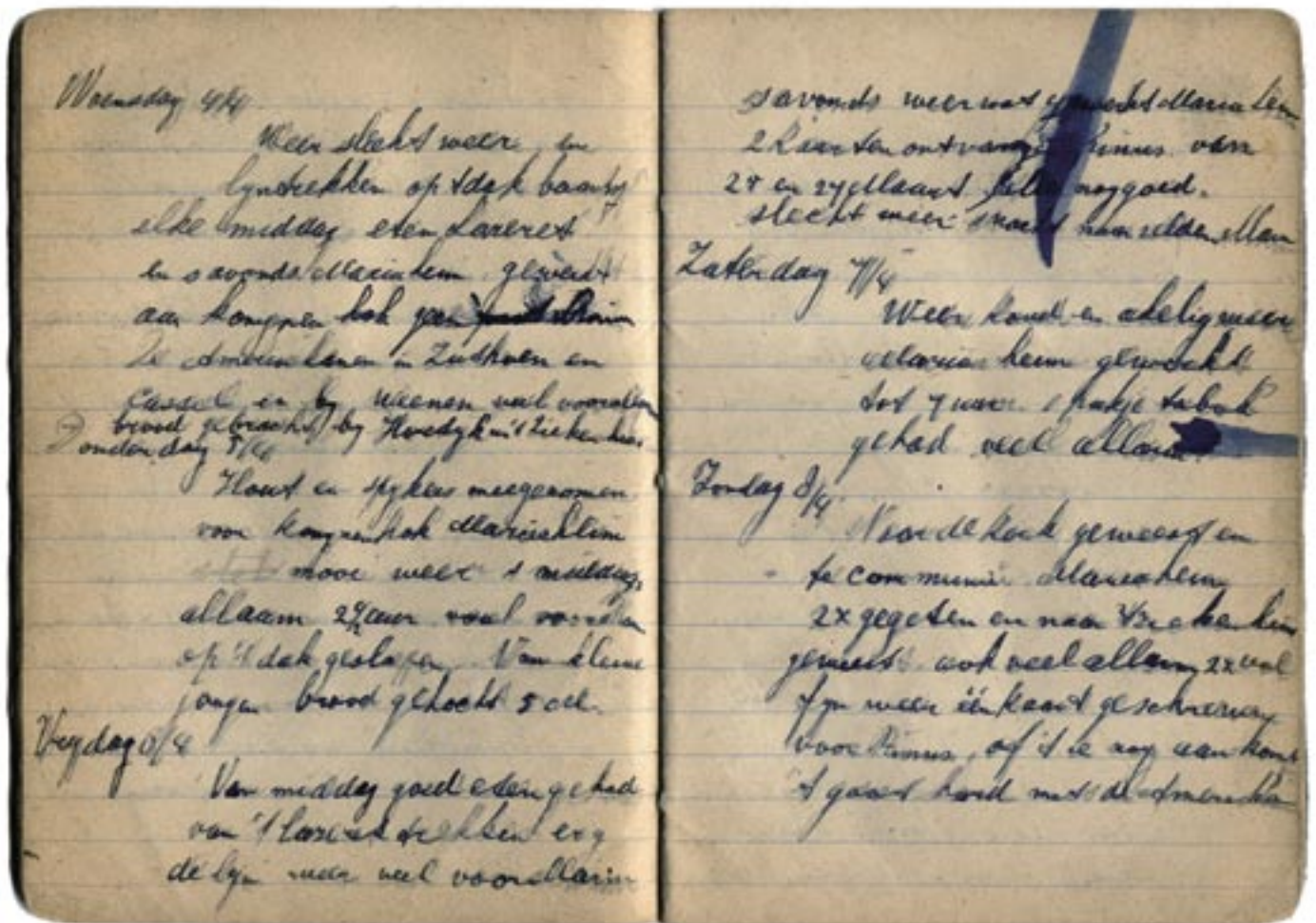

februari 1945 - juli 1945

ORLOGSDAGBOEK VAN JAN MOLL

'24 sigaretten geruild voor een tekendoos'

Inleiding

Tijdens de inventarisatie van de schetsboeken, tekeningen en schilderijen van Jan Moll als voorbereiding op de expositie in het Lucia (naam) troffen de samenstellers een notitieboekje aan. Het bleek een dagboekje te zijn dat Jan in zijn laatste periode in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog had bijgehouden. Het dagboekje bood ons de toevallige gelegenheid om iets dieper in de persoon Jan Moll te kunnen "kijken" en leverde informatie over een aantal werken uit de schetsboeken.

Jan Moll was in 1943 samen met zijn broer Rinus in het kader van de Arbeitseinsatz naar Duitsland getransporteerd. Hij werd eerst in de buurt van Düsseldorf, aan de rand van het Eifelgebergte te werk gesteld. Vermoedelijk is hij een tijdlang ondergebracht bij de familie Kölzer. Hij zou met de Kölzers vriendschap sluiten en jarenlang met hen corresponderen. Na de oorlog heeft hij hen goederen gestuurd die inmiddels in Nederland al verkrijgbaar waren, maar in Duitsland nog schaars. Ook zou hij hen af en toe opzoeken.

In de zomer, herfst en winter van 1944 zat hij in een lager in de buurt van het Riesengebergte, de Schomberg, Ullersdorf, en Grunewald. Deze locaties heeft hij in diverse schetsboeken geschilderd. Het betreft plaatsen in de streek onder Dresden en Sudetenland. In 1938 was dit laatste gebied geannexeerd door het Duitse Rijk. In 1945 zijn de Duitse bewoners van die streek verjaagd door de Tsjechische bevolking. De dorpen hebben hun Duitse karakter en naam verloren. Een nauwkeurige plaatsbepaling was daarom nog niet mogelijk. Doordat het oostelijk front steeds verder in de richting van Berlijn oprukten, is Jan met zijn collega's in februari 1945 verplaatst naar Beieren. Hij werd in een kamp in de buurt van Regensburg, bij Reinhausen ondergebracht. Hij werd van daaruit steeds op verschillende plaatsen te werk gesteld. Vaak in het klooster Mariaheim, soms bij mensen thuis, of op het station. Hij was meestal werkzaam als glaszetter (gläser) en moest door het oorlogsgeweld kapotgegane ruiten herstellen.

Het dagboekje begint met de aankomst in Reinhausen.

Paul de Ridder

Gezicht op Ravensteinberg Ullersdorf, 1944

Jan (rechts) met kameraden in een 'lager' bij Düsseldorf

- DINSDAG 13 FEBRUARI 1945 Eerste dag in Regensburg¹. Reinhausen. Vandaag niet gewerkt, slechte dag gehad met de sigarettenbeweging van Paul van der Zee. Had niet naar de schrijf-stube moeten gaan. Morgen om 5 uur wakker [ze ons]², dan gaan we werken. 1 Kaart geschreven voor Rinus, maar niet gepost. Twee keer vooralarm.
- WOENSDAG 14 FEBRUARI 1945 Voor het eerst weer bij een gläser-meester gaan werken, met 22 man. Bij een baas [heb ik het] nogal goed getroffen. Eten gehad van rooms-katholiek zusterhuis³. Vannacht twee keer zwaar alarm. Brrr, valt niet mee na 1 jaar. Vandaag overdag 2 uur zwaar alarm. Twee kaarten gepost voor Rinus.
- DONDERDAG 15 FEBRUARI 1945 Weer twee keer tweeënehalf uur zwaar alarm gehad vannacht. Brr. Overdag drie keer vooralarm. Nog goei werk [gehad] en [ook] eten bij de zusters.
- VRIJDAG 16 FEBRUARI 1945 Vannacht geen alarm. Overdag 1 uur zwaar alarm. Best eten gehad bij de zusters. Kaart gepost voor Rinus.
- ZATERDAG 17 FEBRUARI 1945 Vannacht geen alarm. Nog geen bedden, [we] slapen nog steeds in 't stro. [Ik heb] tot 12 uur moeten werken, maar [nog] vrijwillig gewerkt tot half 5 voor wat eten. Best werk [getroffen], met 't verglazen. Mooi weer. 3 Keer vooralarm overdag. Drie sigaretten van Appelo ontvangen voor 't schilderijtje [dat ik] gemaakt [heb] voor pater⁴ (?) von Haenicker. 45 M loongeld ontvangen.
- ZONDAG 18 FEBRUARI 1945 Vannacht weer geen alarm. Zeker omdat het mistig is. Tot half acht geslapen. Om half negen naar de kerk geweest en te communie. De kerk is kort bij en [er was] een mooie mis met zang. Nieuw etenschaaltje ontvangen. 's Middags [heb ik] gewandeld in de stad. [Ik heb] de Dom⁵ bezichtigd. Om 5 uur naar 't lof geweest. [Een] mooie vastenlof met preek. Goed kunnen verstaan.
- MAANDAG 19 FEBRUARI 1945 Weer rustig geslapen vannacht. Niks te eten vanmorgen, gister [heb ik] alles opgegeten. [Maar ik] krijg straks [vast] eten bij de zusters. Inderdaad eten gehad, niet zo veel maar wel lekker. Kleurpotloden gekocht met zakboek. Brief geschreven voor Kölzer⁶. Vooralarm.
- DINSDAG 20 FEBRUARI 1945 Overdag tweeënehalf uur alarm. Goed werk en [goed] eten bij de zusters. Met glazen⁷. Rustige nacht.
- WOENSDAG 21 FEBRUARI 1945 Er ligt sneeuw en 't is koud. Vannacht weer goed geslapen. Liggen nog steeds in 't stro. Tot de middag gewerkt aan het klooster en nog goed eten gehad. Weer twee uur zwaar alarm 's middags. Werk [nu] bij particulieren thuis.
- DONDERDAG 22 FEBRUARI 1945 Kaart gepost voor Kölzer. Vannacht geen alarm, maar over moeten geven. Erg beroerd van die stroop, denk ik. Overdag iets beter. Weer twee uur zwaar alarm. 233 M. loon ontvangen. Bij particulieren valt 't niet mee met eten. [De] baas vraagt er ook niet om. Vanavond erg tandpijn en [er was ook] vooralarm. ¼ Brood gehad.
- VRIJDAG 23 FEBRUARI 1945 Weer twee uur zwaar alarm 's middags. Goed werk en eten in Maria gesticht. Ruim 1 pond brood gehad van de Bannic (?). 's Avonds weer kiespijn [gekregen]. [Ik] had gelukkig nog een poeder.

¹ Hoofdplaats van de Beierse provincie Opperpalts. Aan de Donau

² Teksttoevoegingen van de redacteur. De tekst van het origineel is erg beknopt.

³ Mariaheim

⁴ Tussen haakjes (?) betekent dat het woord ervoor moeilijk te lezen of onleesbaar is

⁵ De 13e eeuwse basiliek in het centrum van Regensburg, met een karolingische kapel en een gotische kapel.

⁶ Familie uit Dusseldorf in het Ruhrgebied. Vermoedelijk is hij hier in 1943/44 ingekwartierd geweest.

⁷ Met glazetterswerk.

- ZATERDAG 24 FEBRUARI 1945 Weer een rustige nacht. De baas is met verlof. Vrijwillig tot half 5 gewerkt bij de zusters. De kribben staan nu, maar [er zijn] nog geen strozakken en dekens. Kaart ontvangen van Rinus. Hij maakt het nog goed dus! Vandaag voor 't eerst geen alarm.
- ZONDAG 25 FEBRUARI 1945 Vanmorgen naar de kerk geweest en te communie [gegaan]. [Het was een] mooie mis met mooie goed verstaanbare preek. Om 11 uur volalarm. Voor 't eerst naar een bunker geweest; [dat was] 15 minuten lopen. Slechte bunker. Tot half drie gegeten. Naar het ziekenhuis geweest naar P. vd. Zee en Hordijk. [Die zijn] zwaar ziek.
- MAANDAG 26 FEBRUARI 1945 Vannacht weer rustig. Goed werk en [goed geg]eten bij de zusters. En eenmaal vooralarm. 's Avonds volalarm, maar kort. Kaart geschreven voor Rinus. Ook een paar luizen gevonden. Brrr.
- DINSDAG 27 FEBRUARI 1945 Weer goed eten gehad bij de zusters. Twintig jongens gaan [gedurende] drie dagen dekens halen in Hof⁸.
- WOENSDAG 28 FEBRUARI 1945 Vandaag veel vooralarm en 1 ½ stonden⁹ volalarm. Weer goed eten gehad bij de zusters. En ook een paar pantoffels [gekregen]. Om 4 uur naar 't ziekenhuis naar Vd. Zee, Hordijk en J. ter Beek.
- DONDERDAG 1 MAART 1945 Gister en vandaag voor 't eerst stamm¹⁰-eten gegeten. Viel wel mee. [We] zijn nu aan 't glazen in Heksenlot. Erg koud. Brie[ven] geschreven voor Rinus en ons Cor in Hilversum. Had ik veel eerder moeten doen.
- VRIJDAG 2 MAART 1945 Weer alarm gehad, tweekeer zwaar, overdag. [De] baas [is] met verlof, [heb hem] 1 kaart meegegeven voor Rinus. Twee dekens gehad. 1 Pond brood geleend aan J. de Groot.
- ZATERDAG 3 MAART 1945 Vandaag weer gewerkt bij de zusters tot half 5. Goed eten en een borstrok gehad. Ook weer zakgeld en geld van december. 170 M. samen.
- ZONDAG 4 MAART 1945 Om half negen naar de kerk [geweest]en te communie [gegaan]. Daarna [met] de jongens bij de zusters mogen komen eten. Daarna naar de jongens in 't ziekenhuis geweest. [En] daarna naar [de] vastenpreek. [Een] mooie zondag, maar [met] koud en slecht weer.
- MAANDAG 5 MAART 1945 Op [een] andere Baustelle, [maar] niks te eten en [het is er] koud. Maar met de oorlog moet het goed gaan. Keulen gevallen? [Er zijn] jongens van de 3^e Kompie op de kamer, [ze] komen ook [naar] hier. Janus Oomen is ook hier. Kaart ontvangen van Rinus. Alles goed. Kaart geschreven voor Rinus. Om 11 uur ½ uur volalarm.
- DINSDAG 6 MAART 1945 Geen alarm vandaag. Slecht weer, koud en sneeuw. Makkelijke dag, maar niks te eten bij de Wehrersatzzinspection¹¹, [waar we nu werken]. Twee porties goeie stamm op.

⁸ Stad in het noorden van Beieren (Oberfranken). Middelpunt van de Beierse wol- en katoennijverheid (in ieder geval voor 1945)

⁹ uur

¹⁰ "menu" van de dag

¹¹ Later noemt hij het Wehrinspection, wat makkelijker te begrijpen is; Ersatz zou betekenen dat het nep-verdedigingswerken zouden zijn. Het zou kunnen, maar omdat Jan het later steeds Wehrinspection noemt lijkt het me een vergissing.

WOENSDAG 7 MAART 1945	Weer de hele dag en nacht rustig. Makkelijke dag. Om 4 uur naar 't ziekenhuis geweest, naar P. vd. Zee. Hem 1 pond brood gegeven. Wat hout naar mensen gebracht voor wat brood en sigaretten. Deel alles samen met Appelo.
DONDERDAG 8 MAART 1945	Weer [een] rustige dag. Drie porties stamm-eten op. Keulen is gevallen, zegt men.
VRIJDAG 9 MAART 1945	Vandaag weer volalarm op 't middaguur. 1 Uur zowat. Toch nog goed stamm-eten gehad. Makkelijke dag. Wat glas ingepakt voor de baas die met verlof gaat en 125 gr. vet merken ¹² gekregen, Appelo en ik. 's Avonds wat keelpijn. Vet en boter geruild voor wat sigaretten.
ZATERDAG 10 MAART 1945	Erg beroerde nacht gehad, met koorts. Toch gaan werken, maar om 9 uur naar het lager ¹³ gegaan en naar bed.
ZONDAG 11 MAART 1945	Nog beroerd. Krank gemeld. Op 't krankenzimmer gekomen. 10 zefarette (?) aan de Tonne (?) gegeven wijl hij er om vroeg. Had ik niet moeten doen.
MAANDAG 12 MAART 1945	Iets beter. Naar de dokter geweest. Overmorgen [zal ik] wel weer gaan werken. Weer alarm vanmiddag.
DINSdag 13 MAART 1945	Een beetje beter. Lust weer m'n eten. Vanmiddag alarm en een aanval op Regensburg; op Reinhausen niets. En [met] de jongens [is] ook niets [aan de hand]. Kaart gepost voor Rinus. Twee eieren gebakken, die ik geruild had. Fijn.
WOENSDAG 14 MAART 1945	Vandaag weer gaan werken. Alles [is] weer kapot wat we gemaakt hadden. Nu [zijn we] aan 't lazaret ¹⁴ bezig. [Het is er] niet zo goed als Mariaheim. Naar de jongens geweest in 't ziekenhuis. [Heb een] brief gepost voor P. vd. Zee.
DONDERDAG 15 MAART 1945	Weer een andere stelle ¹⁵ gekregen. Eerst (?) in lazeret nog wat te eten gehad. 1 ½ uur alarm. 750 gr. brood [gekregen]. Boertje ¹⁶ ligt daar ook, [hij] maakt 't goed. ½ Ons tabak gehad voor deze maand. De jongens in 't ziekenhuis krijgen niks. Aanvraag geschreven voor overplaatsing ¹⁷ .
VRIJDAG 16 MAART 1945	Rustige dag. Eten gehad aan 't lazaret. Kaart meegegeven aan de baas voor Rinus. 's Avonds om 9 uur zwaar alarm. Niks gebeurd.
ZATERDAG 17 MAART 1945	Best eten [gehad] en [ik] werk [weer] aan 't Lazaret. Tot half 2 gewerkt, daarna [naar] Mariaheim. Tot 7 uur. Ook weer goed gegeten en gebed. [Ik heb een] das gekregen. Weer alarm vanavond, ½ uur [lang].
ZONDAG 18 MAART 1945	Om 7 uur naar de kerk [geweest] en te communie [gegaan]. Naar Mariaheim wat gaan werken: verduisteren. Tot half 2. Best eten gehad. Met Appelo [ben ik daar geweest]. Daarna naar 't ziekenhuis [gegaan]. En om 5 uur naar 't lof [geweest]. Geen alarm. Jan Bosma haalt eten voor me; [heb] wat brood meegenomen voor P. vd. Zee. Geen post van Rinus.

¹² Bedoeld wordt vermoedelijk: Märkenfrei: zonder bon

¹³ kamp

¹⁴ Ziekenhuis

¹⁵ Plek, in de zin van betrekking.

¹⁶ Boertje van den Oever.

¹⁷ Zie bijlage

- MAANDAG 19 MAART 1945 Vannacht voor 't eerst volalarm, naar de bunker geweest. Halfweg was 't weer veilig. Vandaag overdag vol alarm van 11 tot half 4. [Daardoor ben ik het] middageten misgelopen. 600 Gr. brood gehad. Getekend voor 't arbeidsboek. Verzoek om overplaatsing of verlof naar Neurenberg¹⁸ [is] waarschijnlijk afgewezen. Kaart gepost voor Rinus; geen post van hem.
- DINSDAG 20 MAART 1945 Voor 't laatst op 't lazaret gewerkt. Nog ½ brood gehad van die dienstbode die in ons land geweest was. Aardige meid. Erge tandpijn gehad. 2 Uur alarm 's middags.
- WOENSDAG 21 MAART 1945 Weer bij de wehr-inspectie¹⁹ aan 't glazen. Niks te eten. 3 uur alarm 's middags. Met alarm bij Mariaheim wat te eten gehad. 's Avonds eieren gekregen bij de verpleging. Naar de jongens geweest in 't ziekenhuis. En naar de kapper gegaan. Geen post van Rinus.
- DONDERDAG 22 MAART 1945 De Wehr-inspectie klaar gemaakt. 1000 Gram brood gehad van de baas en 1000 gram van [de] kleine zuster. Vanmiddag 1 uur alarm.
- VRIJDAG 23 MAART 1945 Vanmorgen glazer²⁰ af. Moet mee naar de baan²¹. Brr. Pech. Niets te eten. Om 11 uur alarm. [Ben] een eind 't land in gelopen. Voor 20 gr. vet surk (?) wezen eten. Kaart ontvangen van Rinus, alles goed. Ook kaart gepost voor Rinus.
- ZATERDAG 24 MAART 1945 Met de auto hout wezen halen, achter Donaustauf. [Het was] erg mooi weer en [een] mooi ritje. Alarm onderweg. [We waren] om ½ 4 pas weer bij Mariaheim. Tot 7 uur gewerkt en [heb] gebaad.
- ZONDAG 25 MAART 1945 Naar de kerk geweest en te communie [gegaan], daarna [op] appèl en gasmaskers [op]. Gaan werken bij Mariaheim. Tot 3 uur best gehad. ½ Brood mee [gekregen]. [Ben] naar 't ziekenhuis en 't lof geweest. Mooie zondag. Prachtig weer. Kaart van Rinus.
- MAANDAG 26 MAART 1945 Appelo is ook glazer af. [Hij] werkt [nu] op de stroopfabriek. Wij [hebben] 's middags alarm en vijeravond²² gekregen voor [de] zaterdagmiddag [die we] gewerkt (te) hebben. Op Mariaheim [heb ik een] kerkvenster gemaakt. Goed eten.
- DINSDAG 27 MAART 1945 Heel de dag geen alarm. Makkelijke dag. 's Avonds weer gewerkt op Mariaheim. Kaart gepost voor Rinus. Vijf sigaretten geruild voor 1 jampot suiker. Zeven sigaretten voor vijf eieren. De Amerikanen rukken snel op uit het Westen. [Zijn] Frankfort [en] Wiesbaden gevallen?
- WOENSDAG 28 MAART 1945 Weer heel de dag geen alarm. Wat zou er aan de hand zijn? 's Avonds wat gewerkt en 's middags kreeg ik eten in 't lazaret. Slecht weer.
- DONDERDAG 29 MAART 1945 1 Maal vooralarm. Erg makkelijke dag op [het] dak [van het] Bahnhof²³. 's Avonds [naar] Mariaheim kerkvensters maken. [Daar heb ik] 1 paar sokken gehad. Slecht weer.

¹⁸ Ligt ca. 100 km ten noorden van Regensburg. In Neurenberg zat Rinus.

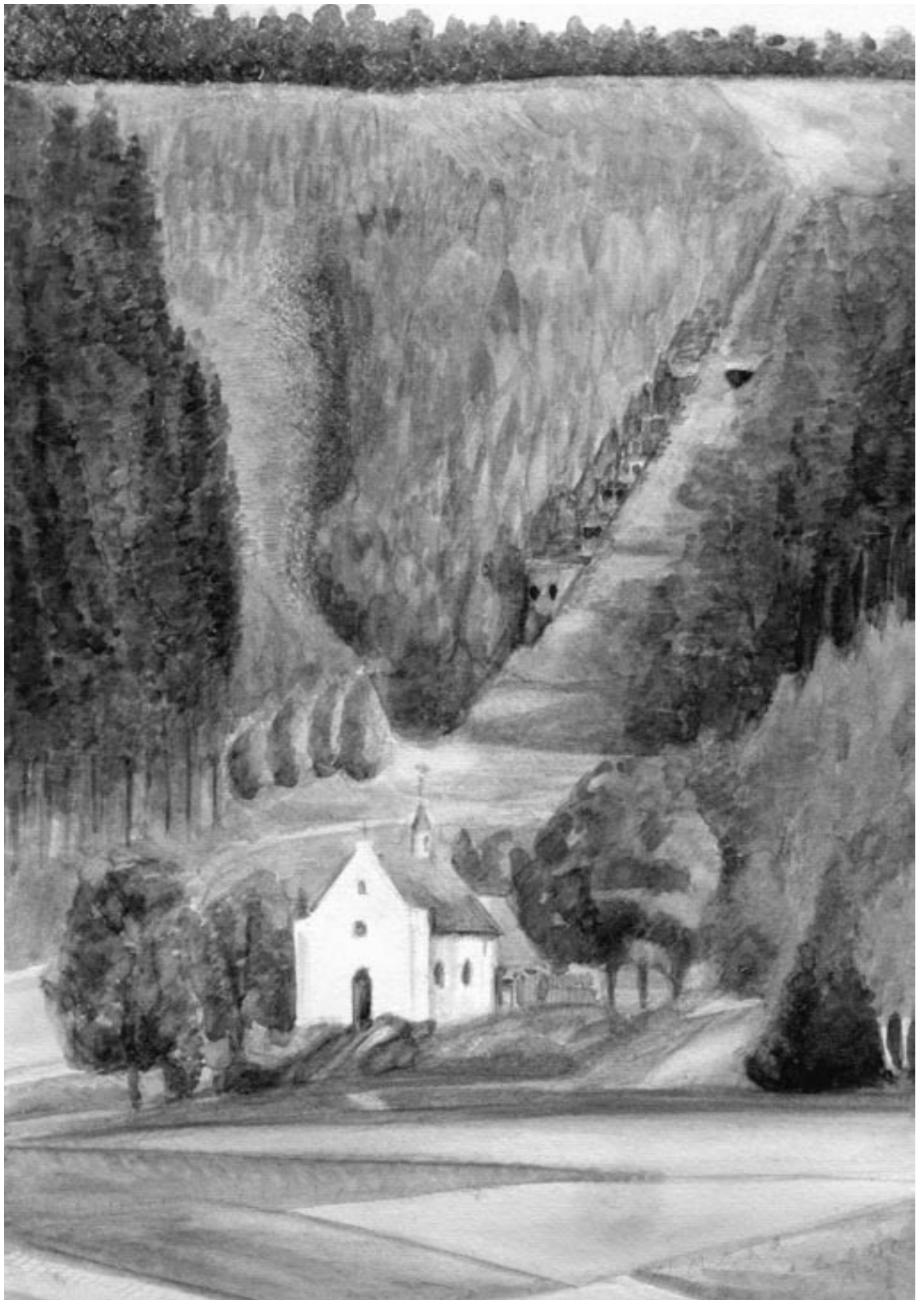
¹⁹ Gebouw van de Inspectie van de verdedigingswerken.

²⁰ glaszetter

²¹ Bedoeld wordt: Bahn (het spoor)

²² Feierabend: rusttijd na het werk; hier in de betekenis: vrij gekregen.

²³ station

Gezicht op Springschans Ullersdorf met kapel, 1944

- GOEDE VRIJDAG 30 MAART 1945 Weer heel de dag niets gedaan op 't dak van de Bahnhof. Om 3 uur naar de kerk geweest, [en] om 4 uur naar Mariaheim. [Heb een] ei geklutst met melk en suiker. Fijn eten gehad in 't lazaret. [Heb wat] aan Tonne meegegeven.
- ZATERDAG 31 MAART 1945 Om half twaalf volalarm tot half 1. Kan slecht lopen, [mijn] hiel [is] kapot en [ben] beroerd geworden. 's Middags [heb ik] niet gegeten en [ben] op bed gaan liggen. Pijn in mijn liezen. Een breuk?
140 Mark gehad voor de maand januari en [als] zakgeld.
- ZONDAG 1 APRIL 1945
EERSTE PAASDAG Gelukkig wat beter. Om 8 uur volalarm. In Regensburg naar de kerk geweest om half elf en te communie [gegaan]. Daarna in Mariaheim gegeten. Naar de jongens geweest in 't ziekenhuis en [ben] 's avonds naar de mis met preek [van] 5 uur [gegaan]. Mooie dag gehad. 1 gewijd (?) ei gekregen van Mariaheim. 3 Eieren geruild voor vijf sigaretten en 3 sigaretten van de Compie gehad. Maar voor 2 dagen geen boter.
- MAANDAG 2 APRIL 1945
TWEEDE PAASDAG Vanmorgen om half negen naar de kerk geweest. Te biechten en te[r] communie [gegaan]. [Heb] 1 paar sokken geruild voor 10 sigaretten. Veel vooralarm. Apello moe[s]t werken. Vanavond naar Mariaheim [wezen] eten. Goede Paasdag gehad.
- DINSDAG 3 APRIL 1945 Makkelijke dag op 't Bahnhof. Slecht weer. 's Avonds gewerkt op Mariaheim.
- WOENSDAG 4 APRIL 1945 Weer slecht weer en [weer] lijntrekken op het dak van 't Bahnhof. Elke middag eten in 't lazaret. En 's avonds op Mariaheim gewerkt aan konijnenhok, [maar er is] geen genoeg hout (?). De Amerikanen zijn in Zutphen en in Cassel en bij Wenen. Veel vooralarm. Brood gebracht bij Hordijk in 't ziekenhuis.
- DONDERDAG 5 APRIL 1945 Hout en spijkers meegenomen voor [het] konijnenhok [van] Mariaheim. Mooi weer 's middags. 2 ½ Uur [lang] alarm. Veel vooralarm, [heb] op 't dak geslapen. Van [een] kleine jongen brood gekocht, [voor] 5 M.
- VRIJDAG 6 APRIL 1945 Vanmiddag goed eten gehad van 't lazaret. We trekken erg de lijn. Weer veel vooralarm. 's Avonds weer wat gewerkt op Mariaheim. 2 Kaarten ontvangen van Rinus. Van 25 en 27 maart. Alles nog goed [met hem]. Slecht weer 's nachts, maar zelden alarm.
- ZATERDAG 7 APRIL 1945 Weer koud en akelig weer. Op Mariaheim gewerkt, tot 7 uur. 1 Pakje tabak gehad. Veel alarm.
- ZONDAG 8 APRIL 1945 Naar de kerk geweest en te communie [gegaan]. Op Mariaheim twee keer gegeten en naar 't ziekenhuis geweest. Ook weer veel alarm. Twee keer vol. [Het is] fijn weer, [heb] een kaart geschreven voor Rinus. Of tie nog aankomt? [Want] 't gaat hard met de Amerikanen.

- MAANDAG 9 APRIL 1945 Mooi weer en 2 keer volalarm. In de schuilkelder 1000 gram brood (?) geruild bij een Engelsman voor 10 Erisigaretten. Bij een Rus 1000 gr. voor 1 kilo suiker. Bonnen zou ik niet meer ruilen. Losse bonnen zijn niet meer geldig. 2000 Gram brood gekocht en 2300 op laten schrijven.
- DINSDAG 10 APRIL 1945 Ook weer veel alarm. We moeten nu officieel ook bij volalarm doorwerken. Bij acuut alarm mogen we pas weg. Maar we zijn niet gek. 's Nachts [was er] alleen vooralarm. 's Avonds gewerkt op Mariaheim.
- WOENSDAG 11 APRIL 1945 Om 7 uur vanmorgen al vooralarm, verder heel de dag door. 's Middags zijn er bommen gevallen buiten de stad op de olieopslagplaats. 2000 gram brood geruild voor 1 stuk chocolade bij Engelsen. Valt tegen.
- DONDERDAG 12 APRIL 1945 Slechter werk gekregen. Hout opruimen. Weinig alarm; [heb een] diepflieger²⁴ bezig gezien. Vannacht volalarm. Maar kort gelukkig. [Is}]Koningsbergen gevallen? Wenen?
- VRIJDAG 13 APRIL 1945 Rosenveld²⁵ gestorven. 't Moet waar zijn. Erg rustig geweest. Daarvoor? 't Stuk chocolade weer geruild voor 2000 gram brood bij de winkel.
- ZATERDAG 14 APRIL 1945 Tot 12 uur gewerkt. Mee naar 't lager voor appèl. Daarna gewerkt op Mariaheim. Gebaad en gegeten. Fijn bruin goed meegenomen voor Boertje van den Oever. [Heb] voor Hordijk 20 sigaretten gekocht op z'n rookkaart.
- ZONDAG 15 APRIL 1945 Gasdag had de spies²⁶ gezegd. Van kwart voor 8 tot kwart voor 11 met [een] gasmasker op. Gelukkig mogen wij gaan werken! Om 9 uur naar de kerk geweest in Regensburg en te communie [gegaan]. Daarna naar Mariaheim. Half 12 alarm. Nog eenmaal volalarm. 's Avonds gegeten in restaurant.
- MAANDAG 16 APRIL 1945 Alles is in spanning. De panzers spitsen²⁷ [zijn op] 60 km van hier. Gewerkt op 't Bahnhof. Om half drie volalarm, daarna acuut. Aangriff op de stel²⁸. Gelukkig [ben ik] naar het vrije veld gelopen. De bommen [heb ik] zien vallen. Brrr. Nog steeds ontploffingen richting Donaustauf. [Heb] 1 brood geruild voor 1 ½ kilo suiker bij een Rus. [Er is] niets getroffen als 't Bahnhof. Reuze goed gemikt.
- DINSDAG 17 APRIL 1945 Vannacht 1 uur acuut alarm. Op de weg is veel transport. Alles is in spanning op de panserspitze²⁹. De winkels worden leeg gekocht. Volgens de spies gaan we niet weg van hier. Gelukkig. Vandaag heel de dag vooralarm. 's Middags [om] half 3 acuut. Er wordt haast niet gewerkt. [Er zijn] geen bommen gevallen.
- WOENSDAG 18 APRIL 1945 Vannacht geen alarm. Gisteravond kaffers³⁰ weggebracht [naar] Mariaheim. 1 Brood gehad met [een] bus jam. 30 M. gegeven aan de zusters. Zonet weer volalarm. Zit fijn in het veld. Wel niet zo warm als gister. Vanmorgen kaffer gebracht naar Hordijk. Suiker geraapt bij de verbrande wagons. [Dat] gaat nog wel.

²⁴ Tiefflieger: Laagvliegend vliegtuig

²⁵ President Franklin D. Roosevelt (1882-1945). President van de Verenigde Staten van 1933-1945.

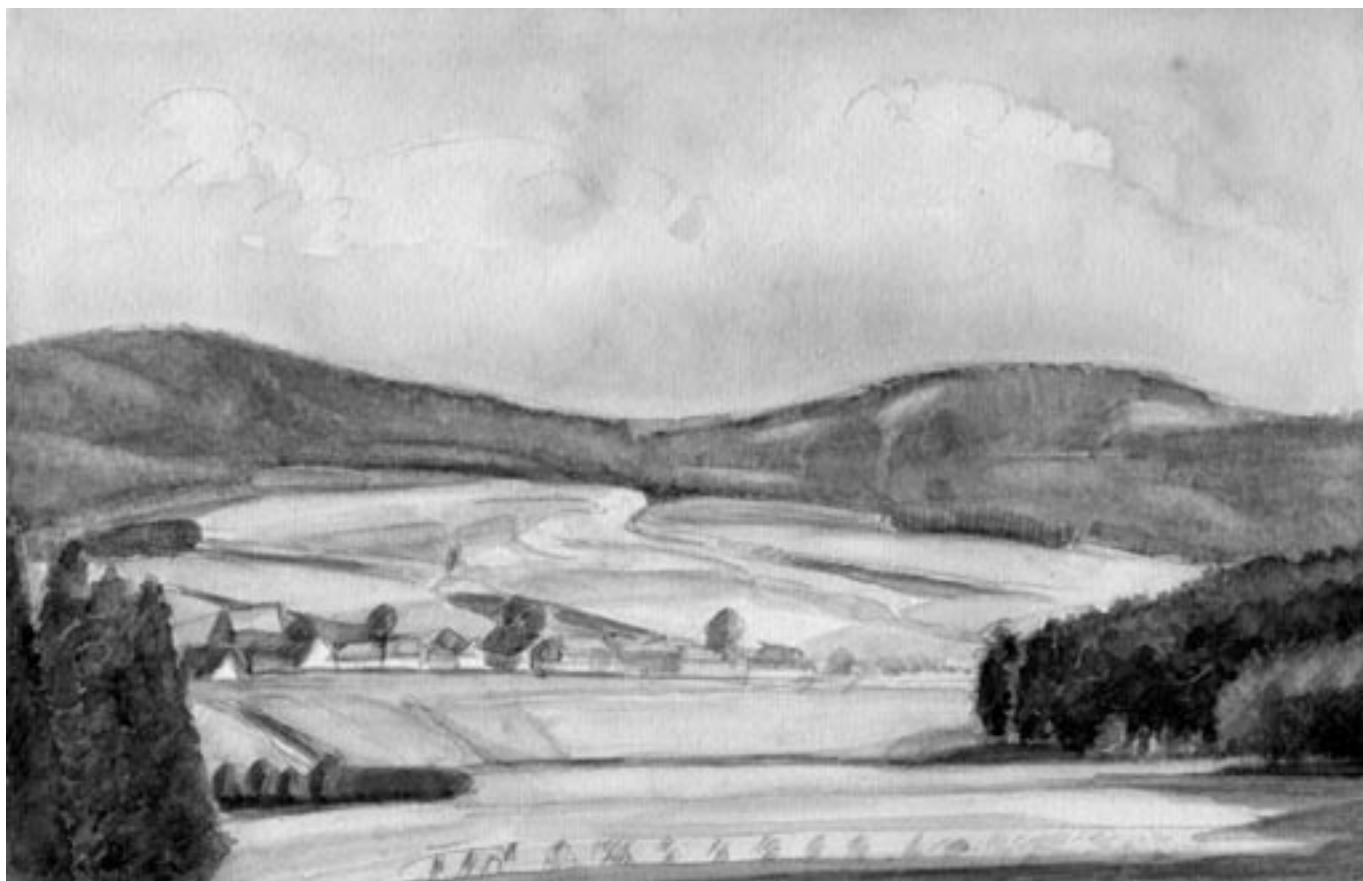
²⁶ Spiess: sergeant-majoor

²⁷ Panzerspitze = tankspits; maar vermoedelijk wordt bedoeld het aanvalsfront dat uit tanks bestond.

²⁸ Angriff auf die Stelle: Aanval op de werkplek.

²⁹ Zin valt te lezen als: Alles wacht in spanning op het front bestaande uit tanks.

³⁰ Kaffers: vermoedelijk van kaf in de betekenis van peul; dus peultjes. Mogelijk ook kaffer van kafferkoren = gierst. Maar dat lijkt onjuist.

Gezicht op Schomberg, 1944

- DONDERDAG 19 APRIL 1945 Erg makkelijke dag op het dak van het Bahnhof. Ganse dag alarm. Geen bommen. 's Avonds naar Mariaheim.
- VRIJDAG 20 APRIL 1945 's Morgens [om] half elf vol alarm. Om 2 uur weer en [zijn er] bommen gegooid gelijk met [het] alarm. De jongens van de stroopfabriek zijn aan de dood ontsnapt. [Ben] 's middags naar [het] ziekenhuis geweest, en [daarna] naar de kapper en naar Mariaheim.
- ZATERDAG 21 APRIL 1945 Vanmorgen naar 't ziekenhuis geweest. 1 Pakje tabak geruild voor een broek. Half acht alarm en bommen tegelijk. Het wordt gevaarlijk. Vannacht [werd er] ook veel geschoten en gevlogen. 's Middags P. vd. Zee naar 't ziekenhuis gebracht en gewerkt op Mariaheim. Slecht weer.
- ZONDAG 22 APRIL 1945 Naar de kerk geweest en te communie [gegaan], daarna gewerkt op Mariaheim. Op 't dak met Schmidt. Slecht weer. [Ben] niet naar 't ziekenhuis geweest. [We] zullen gauw weggaan. Weinig alarm.
- MAANDAG 23 APRIL 1945 Vannacht om 2 uur Panzeralarm. [We hebben] snel [onze] rugzak gepakt en [zijn] gaan lopen. 14 Kilometer. Ver weg. Tussen Regensstauf en Reinhausen. [Ik was] veel te zwaar gepakt. Gelukkig mee mogen rijden. Na 2 ½ à 3 uur [waren we] op de plaats van bestemming.: een houten schuur op een heuvel. Rondom bossen, [een] erg mooi landschap. Vanavond erwtensoep gehad, dun. We moeten dikwijls dekking zoeken voor diepvliegers³¹.
- DINSDAG 24 APRIL 1945 Eerste nacht in de schuur, nogal geslapen. Wel koud. Nog geen Amerikanen in 't gezicht. [We] krijgen twee keer daags soep. Heel weinig brood, 1/8. Gelukkig heb ik wat voorraad. Gisterenavond [hebben we] ons paspoort terug gehad. Vanmorgen 10 gr. tabak [gekregen]. [We] mogen niet wandelen. [We moeten] zoveel mogelijk binnenblijven. [Het is] iets beter weer. Nieuwe schoenen gehad. [We] kunnen voor vijf dagen verpleging³² krijgen als we weg willen. 2 Man [is] vertrokken.
- WOENSDAG 25 APRIL 1945 Erg angstige nacht gehad. Heel de nacht [zijn er] granaten vlakbij de schuur ontploft. Gelukkig [is er] niks gebeurd. Vanmorgen [heb ik] aardappelen geschild en [heb] daarna aan m'n schoenen gepruld. Ineens komt bericht [dat] de 3^e compie, 10 minuten hiervandaan, in Amerikaanse handen is. Grote consternatie en vreugde. [Een] ½ uur later zijn ze bij ons aangekomen. 10.55 uur. Wij wachten nog af. Steeds komen er nieuwe uit het bos. Ze hebben ons gefotografeerd. [Ze] zijn heel vriendschappelijk tegen ons. De witte vlag staat op de schuur. [We] zijn ook niet bang meer voor vliegtuigen. [De duitse militairen die bij ons zijn, zijn³³] allen aangetreden met de handen in de hoogte en [worden] weggevoerd. Vanmiddag [hebben] we alle passen moeten laten zien en [zijn we] gefouilleerd. [We] moeten 3 dagen binnen blijven, maar dat zal zo'n vaart niet lopen. Twee jongens zijn al weg op de fiets. We eten er best van.

³¹ Zie noot 17

³² Verpflegung = kost (voeding) dus.

³³ In de oorspronkelijke tekst staat: Onze militairen

DONDERDAG 26 APRIL 1945

Vannacht [is] er wel veel geschoten, maar [ik] heb nogal goed geslapen. Gisterenavond [heb ik] 5 eieren gehad. Lekker met snaps³⁴ en suiker geklopt. [Het was] net advocaat. [Ben] 's avonds nog naar [een] Engels kamp geweest. [Heb er] nog een paar Engelse sigaretten gerookt.. Fijn: Reinhausen [is] ook bezet. [Ze] schieten nog steeds op de stad. De zaak bij de keuken klopt niet meer. [Er is een] committee voor onderzoek aangesteld. Best weer. Doen wandelingen, we zonnebaden, eten en slapen. Vanmorgen nog angst gehad dat ze teruggeslagen waren, maar [dit] was ongegrond hoor. Regensburg [ligt] nog onder vuur. 's Middags kwam[en] Olieslager en Snijder van de commandant [terug, met de boodschap dat we] binnen 2 à 3 dagen weggaan. We mogen levensmiddelen vorderen bij boeren en bij winkels in Regensburg. [Moest] om 3 uur overgeven.

VRIJDAG 27 APRIL 1945

DERDE DAG BEVRIJDING

Erg rustige nacht gehad. Goed geslapen. Hoor niets meer van schieten of vliegen. Niet zulk mooi weer vanmorgen. Na de middag wel. [Heb me] lekker gewassen in de bergbeek. Bij de keuken blijft het 't zelfde. We eten er goed van, alleen [is er] geen vlees. [Dat is] nogmaals gevorderd, net als melk. De jongens kunnen nog niet over de bruggen naar de stad. Afwachten maar. [We hebben} toch nog [een] varken gevorderd.

ZATERDAG 28 APRIL 1945

VIERDE DAG BEVRIJDING

Vanmorgen om 7 uur op weg gegaan naar Regensburg. Om half 10 waren we in Reinhausen. We hebben vier uur voor de Donau gewacht [voordat we over konden]. Eindelijk [werden we] overgezet met een klein bootje. Toen [zijn we] naar het ziekenhuis [gegaan]. Henk Stevens [is] onder het puin vandaan gehaald. [Zijn] been [is] gekneusd. [De] anderen maken het goed. In de stad [is] veel glasschade. Bij Mariaheim waren ze erg blij [om ons weer te zien]. [We] slapen daar vannacht.

VIJFDE DAG BEVRIJDING

In Mariaheim geslapen. Fijn bed. Voor 't eten hoeven we 't niet te doen. Om 8 uur naar de kerk geweest, daarna glas gezet. 's Middags zou ik met een damesfiets van de zusters naar 't lager gaan. Nog voor ik de stad uit was werd de fiets afgenomen door de Amerikanen. [Er was] niets aan te doen. [Dus] terug naar Mariaheim, eten en naar bed.

MAANDAG 30 APRIL 1945

ZESDE DAG BEVRIJDING

Om zes uur [ben] ik opgestaan. [Ik heb] fijn geslapen [op] Mariaheim. Om 7 uur [ben] ik naar de fietsen bij de Amerikanen gaan kijken. [Er stond] geen wacht bij. [Ik deed mijn] arm over het hek en [heb] een beste damesfiets genomen. De zusters [waren] blij en ik ook. [Heb] de kapel een verfbeurt [gegeven] en [heb] na de middag afscheid genomen. [Ik] ben te voet afgereid [en was] nogal vlot over 't water, maar [ben toen] in 't bos verdwaald. [Ik kwam] om 6 uur doodmoe aan. [Ik was al] als vertrokken verklaard. Een twintigtal jongens zijn [reeds] vertrokken.

³⁴ Schnaps, Duitse jenever

Gezicht op Grunewald, 1944

- DINSDAG 1 MEI 1945 Erg koud vannacht. [Er was] een deken van mij gestolen. Best eten [gehad]. 's Middags naar de broer van vrouw Abernein (?) geweest. [Op?] Fuchs hüber (?). Toen (?) gingen [we naar] Post Bernhards Wald. [Daar] brood met spek gegeten en brood en boter meegekregen met [een] brief. [Het was] erg slecht weer.
- WOENSDAG 2 MEI 1945 Vanmorgen [was] alles wit buiten, [het] sneeuwde [de] hele dag en [daarna] regen. Erg koud. Goede melkpap gehad. Verder wat gelezen. Erg koude dag.
- DONDERDAG 3 MEI 1945 Iets beter weer toch nog koud. Geruchten [waren rond] dat Amerika en Engeland Rusland de oorlog hebben verklaard. Hopelijk is er niets van waar. [Heb] officieel gelezen in Engelse krant dat Hitler dood is. Wat sigaretten geruild voor eieren.
- VRIJDAG 4 MEI 1945 Appelo [is] vanmorgen naar Mariaheim [gegaan om een] brief weg te brengen van die boer. Ik [kon] niet mee vanwege mijn voet. [Heb] ondergoed gewassen. [Het is] iets beter weer. 1 Pakje sigaretten van de zusters gehad. [We] weten nog hele[maal] niet wanneer we weggaan.
- ZATERDAG 5 MEI 1945 Weer slecht weer. Appelo is terug van de zusters. Slecht weer. Een deken erbij. Goed eten.
- ZONDAG 6 MEI 1945 Naar de kerk bij de graaf op 't slot geweest. [Het was] erg klein. 'smiddags gewandeld met Appelo. [Ik heb] erg goed gegeten met groot stuk vlees. 's Avonds: erg laag gedrag van de jongens in de schuur tegenover [een] meisje.
- MAANDAG 7 MEI 1945 Goed geslapen. [Het is] erg mooi weer. Lekker gewassen in 't beekje. Om 11 uur kwam er bericht dat we ons moeten melden in Amberg Hoorfurt (?), 30 km van hier. [We] willen morgen gaan lopen. Vanmiddag met Appelo naar [de] baan³⁵ (?) met erwten. [We hebben ze] geruild voor 11 eieren met een ½ brood. Na 't avondeten [om half zes] komen [er] Amerikanen langs en zeggen [dat] de oorlog is afgelopen. Erg mooi weer.
- DINSDAG 8 MEI 1945 [We] gaan vandaag nog niet weg, [we] wachten op auto's. Erg mooi weer. [Ik heb] 2x de schuur getekend. Buiten in de zon, met Appelo.
- WOENSDAG 9 MEI 1945 Gaan we vandaag weg? De stier is op, maar [er is] nog eten genoeg. Weer zeer mooi weer. [Ik heb] 24 sigaretten geruild voor een tekendoos. We wachten maar. Vanmiddag geen warm eten. Vier pond brood en [een] ½ pond brood en vet gedeeld. Vijf paarden hebben de jongens verkocht voor 8000 M.
- DONDERDAG 10 MEI 1945 Helemaal vergeten dat het Hemelvaartsdag is. [Ben] niet naar de kerk geweest. [We] wachten nog steeds op transport. Ben bang dat we nog zullen moeten gaan lopen. Vanmorgen de schuur weer uitgetekend. [Was] helemaal de tijd vergeten voor 't eten: om 2 uur pas naar de schuur terug, maar de tekening is mooi gelukt. Zeer mooi weer.

Schuur in de buurt van Regensburg, 1945

- VRIJDAG 11 MEI 1945 De hele dag vruchteloos gewacht. Nu hebben ze zondagmorgen gezegd. [Het is] zeer mooi weer. 's Avonds hebben we kampvuur gemaakt. Heel gezellig.
- ZATERDAG 12 MEI 1945 Onverwacht [zijn we] om half een afgehaald met auto's. Naar Neurenberg [gebracht en] in een groot lager [aan]gekomen. [Dat] viel ons tegen. [We] hadden gedacht door te reizen. Maar gelukkig zo, want Rinus is hier ook. Zo gauw ik van de auto afsprong, brachten ze ons al bijelkaar. Fijn. Wie had dit kunnen denken. [We] slapen nu bij elkaar. [Het is hier] wel [een] erg vieze troep, WC enz.
Rinus maakt 't ook best.
- ZONDAG 13 MEI 1945 Nog al goed geslapen. Wel wat nauw met twee man in een bed. [Ben] niet naar de kerk gegaan. Alles is kapot en [we] durven niet ver uit de buurt. 's Avonds [was er een] aardig avondje met muziek zang en voordracht.
- MAANDAG 14 MEI 1945 Ben wat aan de dunne. [Dat] komt van die bonensoep alle dagen denk ik. Rinus heeft op de kaart brood, boter en worst gehaald. Vanmiddag vertrekken [de] Fransen en [de] Belgen. Voor ons heeft een Hollander [met een] Amerikaanse soldaat gesproken. Wij konden nog niet weg, daar ze ons in Holland nog niet hebben kunnen. Wel kunnen we een brief meegeven.
Vanavond [was er een] vergadering van de Hollanders. [We] krijgen nu een Hollands bureau. Verder [is het] afwachten.
- DINSDAG 15 MEI 1945 Alles nog 't zelfde. Aan de poeperij van de soep. Mooi weer.
- WOENSDAG 16 MEI 1945 De poeperij [is] gelukkig beter. Hetzelfde weer en verder geduld hebben.
- DONDERDAG 17 MEI 1945 Met de jongens Neurenberg in geweest. Verschrikkelijk kapot. 's Avonds sprak onze voorzitter. Binnen tien dagen gingen we zeker weg, daarna [was er] muziek en voordracht. [Toen] onverwachts [moesten we] alles gaan pakken. We gaan vanavond nog weg.
- VRIJDAG 18 MEI 1945 Gisternacht afgereisd naar Würzburg. Slechte reis, 100 km. met de auto, [die] veels te vol met bagage [was]. Om half 3 aangekomen. [We hebben] buiten overnacht. [We] dachten vanmorgen weg te gaan, maar weer mis. [We] blijven maar buiten met onze bagage voor de wandluizen. [We] hebben van gisteravond nog geen warm eten gehad. [We] krijgen nu brood. 2/3 brood met 1/4 bus (?) vlees.
- ZATERDAG 19 MEI 1945 [We] hebben vannacht buiten geslapen, maar moesten naar binnen voor 't onweer. Toen in de kelder tamelijk goed geslapen.
Toen we aan de Main aan 't wassen waren zijn we weggeroepen: Inpakken, we gaan vandaag nog weg. [We] krijgen 100 gram brood en ¼ bus vlees. Weinig voor drie dagen. [We] zullen wel zien.
- ZONDAG 20 MEI 1945
EERSTE PINKSTERDAG Slechte nacht gehad in de trein. [We] kunnen niet liggen. Zeer mooi weer overdag. [We] vorderen slechts langzaam, staan veel stil. In Frankfurt [zijn

we] aardig bedacht door de Amerikanen. Vijf blikjes met keekjes en zuurtjes en jaeier-chocolade (?) en koffie. [We] zitten bovenop de wagon. Zeer mooi gezicht.

MAANDAG 21 MEI 1945
TWEDE PINKSTERDAG

Onweer vannacht. To half 2 [een] vuurtje gestookt. Vanmorgen in Bad? Van Amerikanen weer verpleging³⁶ gehad: vis met biscuit. Slechter weer. [We] schieten goed op.

DINSDAG 22 MEI 1945
DERDE PINKSTERDAG

De nachten vallen niet mee. Koud weer. [we] zijn goed opgeschoten. Vannacht [hebben we] Duits grondgebied verlaten. [We zijn] in Elzas-Lotharingen. [We] zitten nu in de buurt tussen Metz en Luxemburg. [We] staan weer lang stil. [We] eten er goed van. 's Avonds [zijn we] pas vertrokken. In Luxemburg [werden we] enthousiast ontvangen. En ook in Arlon ook nog laat (2.30 [uur] koffie met broodjes gehad. Fijn.

WOENSDAG 23 MEI 1945

Hopelijk [is] dit de laatste nacht geweest in de wagon. Ik vind luizen [nu] ook al in mijn hemd. Vanmorgen om 4 uur [zijn we] in Namen aangekomen en [hebben] ook weer eten gehad: erwten met brood en bier. [We] reizen nu snel door België. Even na de middag [zijn] we op Hollands grondgebied aangekomen. De trein (?) heeft tot half vier in Maastricht gestaan. [Een] schrale ontvangst. [De] mensen hebben niks en mopperen. [De] toestand in Holland [is] nog niet duidelijk.

DONDERDAG 24 MEI 1945

Gisteravond laat [zijn we] laat in Eindhoven aangekomen. Door de bevolking [werden we] hartelijk ontvangen. [We werden] naar de Philipsfabrieken gestuurd voor slapen en eten. Best geslapen en [heb] vanmorgen brood gehad met boter en worst. 's Middags warm eten en 's avonds ook weer. 's Avonds [was er] een gezellig muziekkavondje door politieke (?) gevangen. 87 zijn ze nu zelf (?), Akelig koud.

VRIJDAG 25 MEI 1945

Weer goed geslapen en goed eten. [We] komen misschien vandaag aan de beurt. Na de middag zijn ze er bij 600 uitgescheën. Jammer. Nu morgen toch zeker weer een gezellig avondje gehad met muziek en zang.

ZATERDAG 26 MEI 1945

Vanmorgen [waren] we aan de beurt. [We moesten] naar een ander gebouw. Gebeurd en geld afgegeven, 600 M. [We] wachten op [een] auto naar 't station. Net op tijd voor de trein. [Het is] erg druk. [We] moeten staan. Om kwart over 8 [zijn] we in Breda aangekomen. Niks [is er] kapot [Een] hele drukte. Spoedig [hebben we] pa en de anderen begroet. [Ze] zijn al 5 weken lang elke avond naar 't station gegaan. Annie was net donderdag getrouwd. 't Huis was nog versierd. Veel jongens zijn soldaat geworden. Charles ook. Ben laat naar bed gegaan.

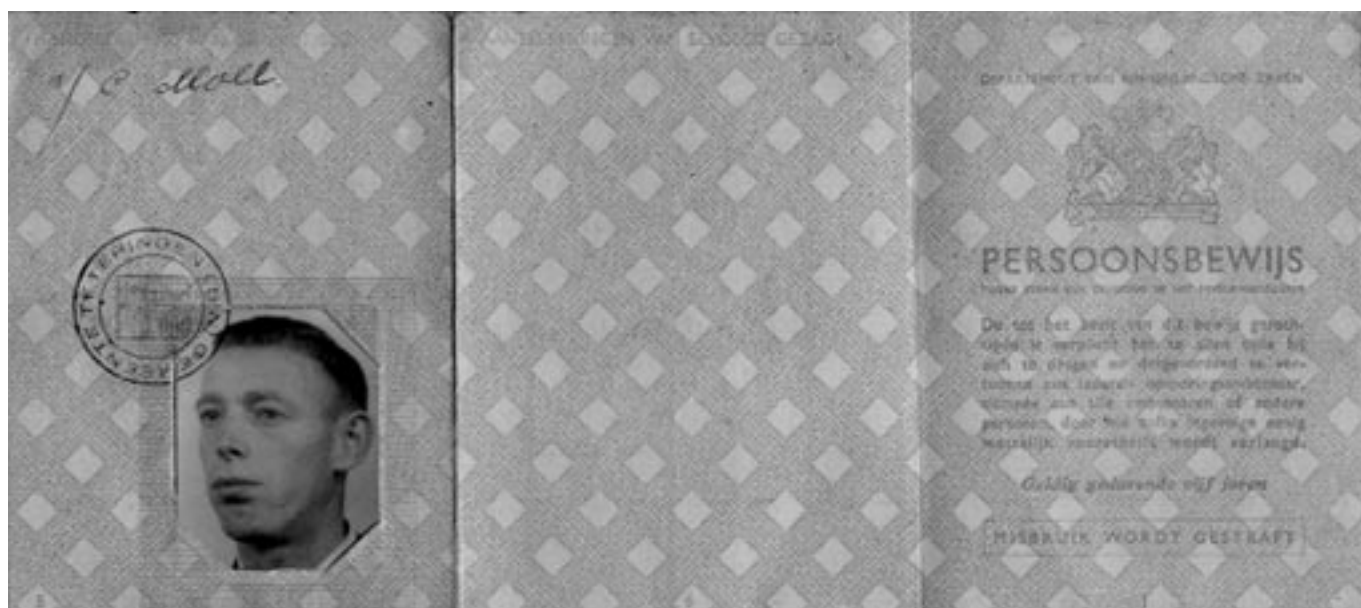
ZONDAG 27 MEI 1945

Naar de kerk geweest in de Hero. De kerktoren hebben de Duitsers laten springen. [Er was] niet veel aan. Slecht weer. 's Avonds [ben ik] de stad in geweest. Niets te koop nog. [En] nog geen bier.

³⁶ kost

- MAANDAG 28 MEI 1945 Vandaag de hele dag naar de verschillende bureaus gelopen voor stempels. [Heb] voor zeven dagen bonnen gekregen. [Het] bevalt met best thuis. Jammer dat we geen radio hebben. 's Avonds naar P. Sprangers geweest. [Heb] een overal en ondergoed van Van Aarts gehad.
- DINSDAG 29 MEI 1945 Vandaag weer de hele dag lopen. Oom Piet [is] bij ons geweest. Bij hen [was] alles ook goed. Nog wat stempels opgehaald en 's middags inlaten schrijven [in de] leesbibliotheek. 2,50. Om 4 uur naar de bioscoop: Edisonfilm, mooi.
- WOENSDAG 30 MEI 1945 Eindelijk alle stempels. Geen mooi weer nog gehad. 's Avonds naar [het] lof geweest, [met] pater Peters.
- DONDERDAG 31 MEI 1945 Niks bijzonders
- VRIJDAG 1 JUNI 1945 Naar kerkhof geweest.
- ZATERDAG 2 JUNI 1945 Feestje gehad voor ons behouden thuiskomst uit Duitsland.
- ZONDAG 3 JUNI 1945 Niks bijzonders.
- MAANDAG 4 JUNI 1945 Niks bijzonders. Overjas gehad, tweedehands.
- DINSDAG 5 JUNI 1945 Niks bijzonders.
- DONDERDAG 14 JUNI 1945 Bericht van Apello. Dat z'n moeder gestorven is. Brief terug geschreven. Ben nog niet aan 't werk. Thuis zo wat aan het knutselen.
- ZATERDAG 14 JULI 1945 Nog steeds niet erg aan 't werk. Gang gedaan bij Schute en onze eigen keuken [gedaan]. Ben weinig tevreden over mezelf. Had zat werk bij de Engelsen aan mogen nemen. Rinus is daar ook. Best eten.

Zomer en herfst 1944 zat hij in de buurt van Schomberg, Ullersdorf, (Ravensteinberg bij Ullersdorf) Grunewald, plaatsen die hij in een schetsboek geschilderd heeft. Deze plaatsen liggen in de streek onder Dresden en deels in Sudetenland. In 1938 geannexeerd door het Duitse Rijk. In 1945 zijn de Duitse bewoners van die streek verjaagd door de Tsjechische bevolking. De dorpen zijn hun Duitse karkater en naam verloren. Zoals bijvoorbeeld Ullersdorf. Ook is er een ansichtkaart uit Neder Silezie, de aangrenzende streek uit het Riesengebergte.

In de jaren 1943, 1944 was hij vermoedelijk in de buurt van Polen werkzaam in het kader van de Arbeitseinsatz. Wellicht was hij in Posen of Oost-Pruisen. Doordat de Russen steeds verder in Oost-Europa de richting van Berlijn oprukten, is Jan met zijn collega's verplaatst naar Beieren.

Hij zit in een kamp (lager) en met een wissellende ploeg worden ze steeds op verschillende plaatsen te werk gesteld. Vaak in het klooster Mariaheim, soms bij mensen thuis, of op het station. Hij is dan werkzaam als glaszetter (gläser). Ze herstellen door het oorlogsgeweld kapotgegangene ruiten. Hij heeft relatief veel vrijheid. In het weekend en 's avonds kunnen ze zich vrij in de buurt bewegen.

